

УДК 504.062:65

С. М. Демидюк,
аспірант кафедри економіки та підприємництва,
Луцький національний технічний університет

ПІДПРИЄМНИЦТВО У СФЕРІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ КРИЗОВОГО ПЕРІОДУ

У статті виявлено характерні риси підприємницької діяльності у сфері природокористування. Обґрунтовано доцільність застосування еволюційного підходу до формування системи регулювання підприємництва у сфері господарського освоєння природних ресурсів.

The article revealed the characteristic features of business in nature. Expediency of the evolutionary approach to the formation of business regulation in the economic development of natural resources.

Ключові слова: підприємництво, природні ресурси, інституціональні передумови, еволюційний підхід.

Key words: business, natural resources, institutional conditions, evolutionary approach.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток підприємницької діяльності ще не набув достатнього розмаху в сфері природокористування через об'єктивні обмеження та недостатню інституціональну впорядкованість організаційно-правових форм господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Об'єктивні обмеження пов'язані із незначними запасами окремих видів природних ресурсів, у першу чергу мінерально-сировинних, державною формою власності на більшість складових природного капіталу, дуальною системою управління природними ресурсами та охороною довкілля. Каталізувати процес активізації підприємницької діяльності в умовах перерахованих вище обмежень можна за рахунок вдосконалення інституціонального середовища природокористування шляхом вдалої імплементації імпортованих інститутів, подолання

інституціональних розривів між домінантами природоохоронної діяльності та комерціалізації природокористування, уникнення інституціональних пасток між необхідністю збереження державного або муніципального патронату над природними благами та комерційним інтересом постійних і тимчасових природокористувачів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Не дивлячись на те, що вже двадцять років на пострадянському просторі здійснюються ринкові перетворення, актуальність дослідження феномена підприємництва аж ніяк не зменшується, особливо в тих сегментах національного господарства, де ринкові інститути ще не набули достатньої правової оформленості та практичної значимості. Таким сегментом є сфе-

ра природокористування.

На думку Г. Мішеніної, існує чимало чинників соціально-економічного прогресу, але в сучасних умовах в Україні, як і в більшості країн, головну роль відіграє підприємництво. Сутність підприємництва, змінюючись під впливом економічних, політичних, екологічних, історичних, моральних та психологічних відносин, з'ясовувалась багатьма вченими протягом тривалого часу. Але поняття "підприємництво" й досі доповнюється елементами нового змісту, новими орієнтирами його розвитку, що спонукає необхідність його системного вивчення [11, с. 202].

О. Швиданенко переконаний, що однією з найважливіших передумов соціально-економічного піднесення є сучасний виробничий фактор — підприємництво, який має значно ширше значення для розвитку ринкової економіки. Це передусім стратегічний фактор стійкого економічного розвитку й досягнення нормального рівня життєзабезпеченості населення. Особливого значення набуває цей фактор для формування цивілізованого сучасного ринкового простору стосовно української економіки — в усіх сферах і галузях, на підприємствах і в об'єднаннях. І якщо Україна має насправді серйозні наміри інтегруватися в розвинений світовий простір, вона повинна почати розбудову підприємницького типу відтворення на рівнях макро-, мезо- та мікроекономіки [14, с. 215].

На думку Н. Азьмук, успіх економічних реформ в Україні багато в чому залежить від розвитку малого підприємництва. Саме мале підприємництво сприяє розвитку середнього класу, який є гарантом стабільності та добро-

Таблиця 1. Підходи до трактування економічної категорії "підприємництво"

Автор	Підхід	Джерело
В. Борисова	Здатність і рішучість по-новому використовувати грошові кошти і робочу силу з урахуванням соціально-економічних умов, що склалися, й інноваційної підприємницької ідеї з метою повного задоволення потреб ринку і досягнення максимального прибутку.	[3, с. 17]
А. Даниленко	Прогресивний вид виробничо-господарської і будь-якої діяльності (за винятком обмежень чинного законодавства України), яка заснована на недержавній власності, є самостійною у виборі напрямів діяльності та форм реалізації продукції і послуг, побудована на принципах добросовісності та повної відповідальності за результати використання власного майна.	[7, с. 9–10]
К. Базилевич	Тип господарської поведінки, що ґрунтується на самостійності та незалежності суб'єктів стосовно вибору: що, скільки, як, для кого (для чого) виробляти; на повній відповідальності за прийняті рішення та їхні наслідки і спрямуванні діяльності на досягнення комерційного успіху.	[10, с. 254]
С. Мочерний	Самостійне організаційно-господарське новаторство на основі використання різних можливостей для випуску нових або старих товарів новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту тощо з метою отримання прибутків і самореалізації власної мети.	[9, с. 723]
В. Горфінкель, В. Швандар, С. Купряков та ін.	Діяльність, яка здійснюється приватними особами, підприємствами та організаціями з виробництва, купівлі та продажу товарів та надання послуг в обмін на інші товари чи гроші із взаємною вигодою зацікавлених осіб чи підприємств, організацій.	[6, с. 11–12]
А. Бусигін	Мистецтво ведення ділової активності; це, перш за все, процес мислення, що реалізується у формі ділового проектування.	[4, с. 13]
О. Швиданенко	Процес, який здійснює людина з певними витратами фізичної, розумової та нервової системи, тобто це відповідна форма людської ініціативної економічної діяльності.	[14, с. 218]

буту суспільства і в умовах економічної кризи та зростання безробіття створює нові робочі місця і забезпечує підвищення ефективності економіки. Але, зважаючи на об'єктивні обставини, мале підприємництво не може бути рівноправним конкурентом великим товаровиробникам. Тому цей сектор економіки без державної підтримки не здатний успішно протистояти в конкурентній боротьбі великому капіталу, відстоювати свої економічні, соціальні потреби [1, с. 172–173].

Для вітчизняних реалій на сьогодні проблемним питанням є становлення підприємницького сектору у сфері природокористування. У цій сфері примат державної форми власності на природні ресурси вимагає спеціального, відмінного від традиційних, підходу до формування системи стимулювання різноманітних організаційно-правових форм підприємницької діяльності, яка блокуватиме рецидиви виснажливого використання окремих видів природних ресурсів та сприятиме надходженню природно-ресурсних платежів до місцевих бюджетів.

У різних суспільно-економічних формаціях та технологічних укладах підприємництво ві-

діграло неоднакову роль, тому й має місце значний спектр теоретичних підходів до визначення його сутності (табл. 1).

У сфері природокористування підприємництво має відігравати дещо іншу роль, ніж у надбудовних сферах національної економіки. Головною метою мають бути як отримання максимального прибутку, так і максимально ефективно відтворення природно-ресурсної бази соціально-економічного розвитку. Отже, підприємництво у сфері природокористування — це ініціативна діяльність фізичних і юридичних осіб, яка базується на господарському освоєнні окремих складових природно-ресурсного потенціалу та передбачає використання різноманітних форм товарно-грошових відносин при дотриманні існуючих лімітів природокористування.

НЕВИРІШЕНА РАНІШЕ ЧАСТИНА ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Потребують подальшого опрацювання підходи щодо ідентифікації негативних факторів, які деструктивно впливають на розвиток підприємництва, формування системи регулювання бізнесової діяльності у природно-ресурсному секторі, виявлення найбільш вагомих детермінант, породжених світовою фінансовою кризою, які гальмують становлення підприємницьких форм господарського освоєння природного капіталу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Отже, метою даної публікації є ідентифікація факторів, що гальмують підприємницьку діяльність, обґрунтування інтегрованого підходу до формування системи регулювання підприємництва у сфері природокористування, визначення пріоритетів активізації бізнесової діяльності в окремих сегментах, в яких природні ресурси виступають одним з основних факторів виробництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Підприємництво як ефективна форма господарювання, заснована на ініціативі, самостійності, добровільності та бажанні успіху у виробничо-господарській або будь-якій іншій корисній для суспільства діяльності, загально-визнане в світовій економіці. В економічній теорії розвиток підприємництва тісно пов'язується з етапами становлення цивілізованих ринкових відносин. При цьому на кожному з етапів формування ринкової економіки підприємництво відіграло певну роль та функції в забезпеченні потреб суспільства. Перші дос-

лідження, пов'язані з визначенням специфічних особливостей підприємницької діяльності, висвітлені в роботах таких відомих економістів, як Р. Кантільон, А. Тюрго, Ф. Кене, Ж. Сей, А. Сміт та ін. Перші дослідники підприємництва як форми господарювання основну увагу приділяли визначенню основних мотивів підприємницької діяльності та специфічних рис безпосередньо підприємців як особистостей, здатних організувати власну справу, досягати успіху в конкурентній боротьбі з іншими суб'єктами економіки [7].

Аналіз темпів розвитку підприємництва в країні за попередні періоди дозволив виявити ряд негативних факторів, які гальмують темпи розвитку підприємництва та знижують його ефективність (рис. 1).

Вирішення економічних і соціальних проблем будь-якої держави з перехідною економікою вимагає розвитку підприємницької діяльності. Сьогодні в Україні вже ні в кого, мабуть, не виникає сумніву, що підприємницька діяльність є рушійною силою суспільного прогресу, формування нових економічних відносин.

Все це дає підстави для висновку про загалом несприятливі умови для розвитку підприємництва практично протягом усієї радянської історії України. Лише на початку 1990-х років, уперше за досить тривалий період часу, підприємництво стає офіційно дозволеним видом діяльності. Це пов'язано з переходом України до ринкової економіки, поглибленням соціально-економічних реформ у житті суспільства. Роль підприємництва дедалі зростає і за цих умов воно набуває таких важливих функцій:

- виступає силою, що прискорює шлях до ринкових перетворень;
- впливає на структурну перебудову в економіці, збільшення обсягів виробництва, збуту товарів і надання послуг;
- прискорює темпи економічного розвитку національної економіки в цілому;
- забезпечує господарську незалежність суб'єктів ринку, створює сприятливе середовище для розвитку конкуренції, сприяє раціональному використанню усіх ресурсів;
- стимулює ділову активність, забезпечує ефективні стимули до високопродуктивної праці, постійного пошуку ефективних форм роботи, сприяє здійсненню інноваційних процесів, швидкому оновленню технологічної бази і номенклатури продукції з урахуванням споживчого попиту;
- створює нові робочі місця, сприяє фор-

муванню нового типу суспільного способу життя та підприємницької культури.

Поштовхом до формування підприємництва слугували процеси трансформації форм власності на основі роздержавлення та приватизації підприємств. Трансформація відносин власності привела до виникнення приватної власності (в СРСР її не існувало), а також різних підприємницьких структур: малого, середнього і великого підприємництва [12, с. 328].

Перші роки ринкових перетворень засвідчили несформованість та непідготовленість окремих етапів їх здійснення. Державні підприємства не отримали ефективних власників та стали об'єктами адміністративного перерозподілу. Цей факт свідчить про необхідність усунення ряду інституціональних розривів саме для сфери природокористування, яка є фундаментом відтворення окремих складових національного багатства і створює сприятливі умови для життєдіяльності населення.

Формування підприємницького сектора в цьому сегменті національного господарства має базуватися на вдалому поєднанні державної форми власності на найбільш цінні види природних ресурсів та ресурси, які становлять критичну масу потенціалу відтворення життєзабезпечувальних галузей, з комунальною та приватною (на природні ресурси, господарське освоєння яких не становитиме загрози для екологічної безпеки соціально-економічного розвитку).

У сучасних умовах важливого значення щодо підвищення ефективності підприємницької діяльності у сфері природокористування набувають такі фактори:

— можливість вибору ефективних форм і методів підприємницької діяльності, що регламентуються Господарським та ресурсними кодексами України;

— підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності продукції на основі використання вторинної сировини та неликвідних відходів;

— активізація інноваційно-інвестиційної діяльності на основі впровадження ресурсоо-

Рис. 1. Негативні фактори, що гальмують темпи розвитку підприємництва

щадливих технологій та сучасних методів управління природними ресурсами;

— врахування зовнішніх та внутрішніх чинників коливання кон'юнктури на ринках гірничо-металургійної продукції.

Важливим елементом сучасної економічної системи є оптимальне поєднання державного регулювання економіки з ринковими важелями саморегулювання. Вирішальна роль при цьому належить державному управлінню та регулюванню. Без нього сучасна економічна система, в тому числі підприємницька діяльність, існувати не може. Тим більше це актуально для сфери природокористування, яка безпосередньо впливає на базис розміщення продуктивних сил.

Під державною підтримкою необхідно розуміти, з одного боку, державне регулювання цього сектора економіки, що передбачає, насамперед, свідоме формування державними структурами правових, економічних та організаційних умов становлення і розвитку підприємництва, а з другого — створення стимулів використання матеріальних і фінансових ресурсів, які залучаються у сферу підприємництва на пільгових засадах або безоплатно.

У світовій практиці існують два підходи до регуляторної реформи: революційний (шляхом швидкої адміністративної реформи, реформування цілими блоками через заміну законів, кодексів та ін.) і еволюційний (поступове регулювання шляхом заміни адміністративних процедур, збільшення контролю за виконанням рішень, запровадження критерію ефективності

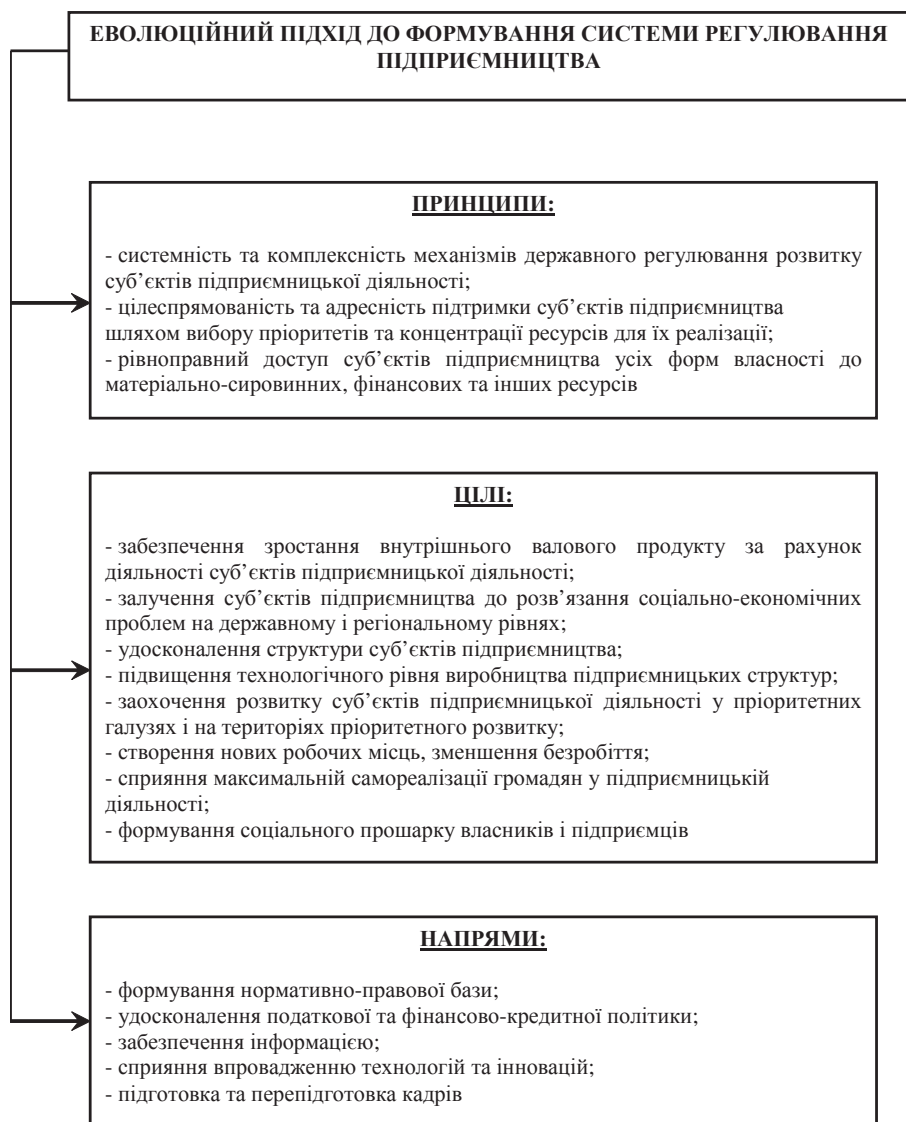

Рис. 2. Еволюційний підхід до формування системи регулювання підприємництва

у перегляді регулювань тощо). В Україні на сучасному етапі трансформаційного розвитку був обраний саме другий підхід.

У реалізації цього підходу, на думку вчених Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана, державна політика підтримки та розвитку підприємництва має спиратися на загальні принципи, цілі та напрями (рис. 2) [12].

Виконуючи свої основні функції (ресурсну, творчу, організаційну, стимулюючу, управлінську та захисну), підприємництво в умовах хиткої ринкової економіки стає тією рушійною силою, що сприяє формуванню нових економічних відносин. Однак за своєю природою підприємницька діяльність є вразливою до умов нестабільності та різких коливань ринкової кон'юнктури. Саме тому підприємництво потребує формування специфічного середовища,

яке сприятиме його динамічному розвитку.

Таке середовище має спиратися на відповідні політико-правові, економічні, організаційні та соціально-психологічні основи. Необхідно сформувати таке інституціональне середовище, яке поступово сприятиме імпорту ефективних інститутів сучасного природокористування, апробованих господарською практикою країн розвинутого капіталізму.

Державна політика підтримки та розвитку підприємництва у сфері природокористування має поєднувати заходи регуляторної політики, фінансово-кредитної підтримки, реформування нормативно-податкової бази підприємницької діяльності з розвитком ринкової інфраструктури та вдосконаленням інституціонального середовища. Лише за таких умов можливими є створення потужної фінансової бази для реалізації перспективних природоохоронних проектів та впровадження ресурсоощадливих технологій.

Незважаючи на те, що підприємницька діяльність є рушієм відтворювальних та інноваційних процесів, вона може бути як суспільно корисною, так і антисуспільною [8]. Співвідношення цих двох видів підприємництва залежить від міцності інститутів ринкової економіки та громадянського суспільства. У сфері природокористування процент антисуспільної підприємницької діяльності має бути зведений до мінімуму, щоб не підірвати природно-ресурсну базу соціально-економічного піднесення [5; 13].

Суспільна корисність підприємницької діяльності знаходить свій конкретний прояв, коли активізуються відтворювальні пропорції в реальному секторі економіки, забезпечується ефективне економічне зростання та створюються нові робочі місця. Підприємницька діяльність, виходячи з логіки суспільного відтворен-

ня, має сприяти насиченню ринку товарами та послугами, формувати економічні пропорції, які забезпечують збалансований розвиток окремих сегментів національного господарства, зміцненню соціальної стабільності, підвищенню рівня організації та управління господарством, а також накопиченню окремих потенціалів (екологічного, природно-ресурсного, грошово-фінансового, гео економічного, трудового тощо).

Суспільна корисність підприємництва реалізується через його функції: виробничу (залучення різноманітних ресурсів у реальний сектор економіки), інноваційно-інвестиційну (впровадження нових видів обладнання, продукції, методів організації виробництва, управління та праці), соціальну (підвищення зайнятості населення та соціальної стабільності в суспільстві), організаційно-управлінську (ідентифікація ресурсних, грошових та інформаційних потоків).

Значний деструктивний вплив на відтворювальні пропорції справило порушення сформованих в межах СРСР виробничо-господарських зв'язків між підприємствами союзних республік. Односторонній характер господарських рішень, які приймалися в новоутворених незалежних державах, на декілька років загальмував процес реальної структурної перебудови через глибоку стагнацію більшості сфер матеріального виробництва, зумовлену розривами в замкнених циклах суспільного відтворення. Такі негативні моменти ще посилилися внаслідок мінливості, інерційності економічної політики держави і тривалого ігнорування фундаментальних принципів функціонування ринкової економіки, що призвело до вивозу капіталу за кордон, зниження доходів більшості населення, деіндустріалізації окремих секторів національного господарства.

Інвестиційний дефіцит, що мав місце в 90-х роках, мультиплікативно відобразився на по-

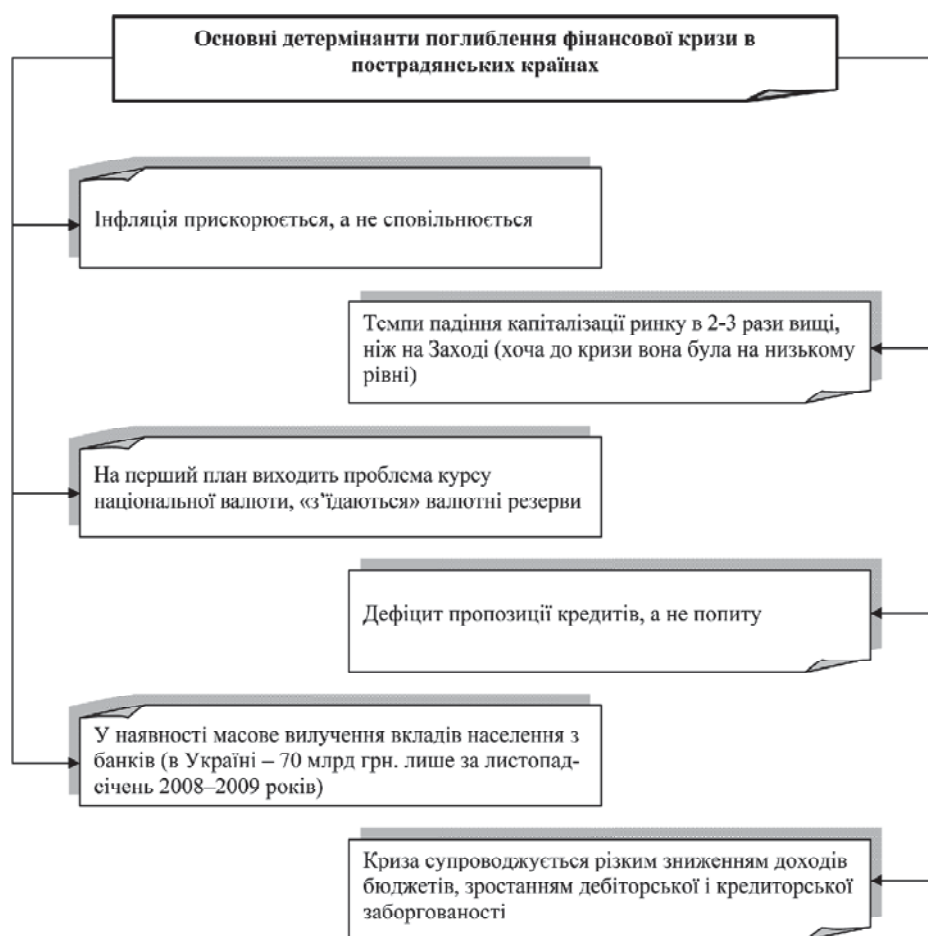

Рис. 3. Основні детермінанти поглиблення фінансової кризи в пострадянських країнах

дальшому згортанні виробничих потужностей високоліквідних сфер діяльності, що призвело до тривалої гегемонії кримінально-корумпованих торгово-посередницьких структур та накопичення спекулятивно-посередницьких доходів. Значні перекося у відтворювальних пропорціях були зумовлені суцільною приватизацією державної власності (не завжди виправданою), практичною безконтрольністю найманих адміністрацій колишніх державних підприємств, надмірним створенням фінансових пірамід.

Активізація підприємницької діяльності на сучасному етапі розвитку продуктивних сил значною мірою детермінується впливом світової фінансової кризи на розвиток національного господарства. Необхідно зазначити, що поглиблення фінансової кризи в пострадянських країнах визначається рядом детермінант, які в країнах розвинутого капіталізму здійснюють не такий вагомий вплив на соціально-економічний розвиток. Це пов'язано з тим, що в країнах розвинутого ринку давно створена критична маса ринкових інститутів, які

мають самопідтримуючий характер, що послаблює негативний вплив циклічних коливань та різкої зміни кон'юнктури основних ринків. Для пострадянського простору, де механічно було скопійовано основні ідеологічні засади Вашингтонського консенсусу, має місце цілий спектр фінансово-економічних явищ, які не завжди вписуються в класичні ринкові стандарти функціонування фінансового ринку (рис. 3) [2].

За таких умов варто упередити можливість інтенсифікації процесів ресурсокористування з метою послаблення наслідків світової фінансової кризи на відтворювальні пропорції. Необхідно посилити взаємозв'язок між даними моніторингу використання окремих видів природних ресурсів та політикою фіскального регулювання природокористування, щоб шляхом маніпулювання податковими важелями змушувати суб'єкти господарювання раціонально використовувати природні ресурси.

ВИСНОВКИ

Становлення підприємницького сектора у сфері природокористування має відштовхуватися від домінант екологізації виробництва та ресурсозбереження, а не дублювати досвід активізації цього виду діяльності в національному господарстві на початку 90-тих років, коли стихійно руйнувались стійкі виробничо-господарські зв'язки і не завжди обґрунтовано розкручувався маховик ринкових перетворень. В основі формування системи регулювання підприємництва у сфері природокористування має лежати еволюційний підхід, що базується на принципах системності та комплексності господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, передбачає залучення суб'єктів підприємництва до природоохоронної діяльності й сприяє зміцненню фінансової самодостатності територіальних громад. Вплив фінансової кризи, яка проявляється в згортанні обсягів виробництва в більшості галузей національного господарства, не має бути передумовою для розширення масштабів залучення природних ресурсів у господарський оборот, а виступати каталізатором активізації інноваційних процесів у виробничо-технічній базі видобутку, транспортування та переробки природних ресурсів.

Література:

1. Азьмук Н.А. Державна підтримка малого бізнесу: регіональний аспект / Н.А. Азьмук // Стратегія економічного розвитку України:

Наук. зб. / Голов. ред. О.П. Степанов. — К.: КНЕУ, 2002. — Вип. 2 (9) — С. 173—177.

2. Багратян Г.А. Світова криза та Україна: проблеми й нові підходи до фінансового регулювання / Г.А. Багратян, І.С. Кравченко // Фінанси України. — 2009. — №4. — С. 33—41.

3. Борисова В.А. Екологізація підприємницької діяльності. — Суми: Видавництво "Довкілля", 2004. — 128 с.

4. Бусыгин А.В. Предпринимательство: учеб. / А.В. Бусыгин. — М.: Дело, 1999. — 640 с.

5. Голян В.А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення: [монографія] / В.А. Голян. — Луцьк: Твердиня, 2009. — 592 с.

6. Горфинкель В.Я. Курс предпринимательства: учеб. для вузов / В.Я. Горфинкель, В.А. Швандар, Е.М. Купряков и др. / Под ред. проф. В.Я. Горфинкеля, проф. В.А. Швандар. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. — 439 с.

7. Даниленко А.С. Розвиток підприємництва в АПК України (теоретико-прикладні аспекти). — Львів: ІРД НАН України, 1997. — 224 с.

8. Докукина Н.В. Регулирование предпринимательства в реальном секторе экономики: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (предпринимательство)" / Н.В. Докукина. — Москва, 2008. — 20 с.

9. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 1 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — 864 с.

10. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В.Д. Базилевича. — 5-е вид., стер. — К.: Знання-Прес, 2006. — 615 с.

11. Мішеніна Г.А. Розвиток підприємництва та еколого-економічні проблеми господарювання // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Економіка та менеджмент". — 2004. — №8 (15). — С. 202—209.

12. Трансформаційна економіка: навч. посіб. / В.С. Савчук, Ю.К. Зайцев, І.Й. Малий та ін. — К.: КНЕУ, 2006. — 612 с.

13. Фурдичко О.І. Стратегія удосконалення лісового комплексу України у контексті просторового розвитку / О.І. Фурдичко, В.В. Лавров, Г.Б. Гладун, Р.Р. Возняк // Агроекологічний журнал. — 2007. — №3. — С. 11—16.

14. Швиданенко О.А. Підприємництво як основа інтеграційних процесів / О.А. Швиданенко // Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. / Голов. ред. О.П. Степанов. — К.: КНЕУ, 2002. — Вип. 2 (9). — С. 215—223.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2010 р.